

KONTRADIKCE

KONTRADIKCE

Časopis pro kritické myšlení

2020 / 1

KONTRADIKCE

ročník 4 2020 číslo 1

Redakce

Lubica Kobová (editorka 4. ročníku), Joseph Grim Feinberg, Michael Hauser, Petr Kužel, Ivan Landa, Jan Mervart, Jakub Ort, Jiří Růžička, Šimon Svěrák, Dan Swain, Monika Woźniak

Mezinárodní redakční rada

John Abromeit (Buffalo State University), Oliver Belcher (Durham University), Jana Beránková (Columbia University), Katarzyna Bielińska-Kowalewska (Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences, Warsaw), Wojciech Burszta (University of Social Sciences and Humanities, Warsaw), Lubomír Dunaj (University of Vienna), Elżbieta Durys (University of Łódź), Ingo Elbe (Carl von Ossietzky University of Oldenburg), Juraj Halas (Comenius University, Bratislava), Peter Hudis (Oakton Community College), Michael Löwy (Centre national de la recherche scientifique, France), Moishe Postone (in memoriam), Nick Nesbitt (Princeton University), Petr Steiner (University of Pennsylvania), Richard Sťahel (Philosophy Institute, Slovak Academy of Sciences), Karolina Szymaniak (Jewish Historical Institute, Warsaw; University of Wrocław), G. M. Tamás (Central European University, Budapest and Vienna), Francesco Tava (UWE Bristol), Zhivka Valiavicharska (Pratt Institute, New York), Xinruo Zhang (Shanghai Stock Exchange))

Jazyková redakce češtiny Pavla Toráčová

Jazyková redakce slovenštiny Silvia Ruppeldtová

Jazyková redakce angličtiny Greg Evans, Ashley Davies

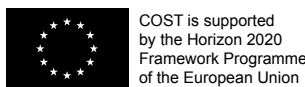
Sazba Jana Andrllová

Grafická úprava © Markéta Jelenová

Vytiskla Tiskárna Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, Praha 1

Web design Karel Klouda

Vydal © Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, Česká republika
ve svém nakladatelství Filosofia jako jeho 559. publikaci

Publikace vychází s podporou Ediční rady AV ČR a Strategie AV21 – Evropa a stát, s podporou projektu NEP4DISSENT pod záštitou programu COST a s podporou projektu LTC18040 v rámci programu INTER-EXCELLENCE MŠMT ČR.

ISSN 2570-7485

ISBN 978-80-7007-679-8 (tištěná kniha), ISBN 978-80-7007-692-7 (Epub),

ISBN 978-80-7007-693-4 (Mobi), ISBN 978-80-7007-691-0 (PDF)

Kontakt +420 222 220 124, kontradikce@flu.cas.cz

Webová stránka kontradikce.flu.cas.cz/en

OBSAH

Slovo úvodem *Lubica Kobová*, K ľavicovej feministickej teórii a historiografii 5

Studie

Tereza Reichelová, Příroda jako rukojmí modernity. Potíže s hledáním možností neantropocentrické emancipace 15

Setkávání

Michaela Pokutová, „Kaliban a čarodějnice“. Původní akumulace kapitálu a proměny genderových vztahů 37

Diskuse

Lubica Kobová, Za ľudový feminizmus 63

Překlad

Lubica Kobová, Na ceste k teórii sociálnej reprodukcie 77

Lise Vogel, Překonání domácí práce 87

Materiál

Marianna Placáková (ed.) Debata o českém překladu *Druhého pohlaví* Simone de Beauvoir 113

Marianna Placáková, Úvod 114

Ivan Sviták, Člověk nebo sexus? 125

Jan Patočka, Je dobře vědět o čem je řeč 130

Irena Dubská, Kdo je žena, která se stává člověkem? 132

Ivan Sviták, Odpověď Ivana Svitáka 135

Helena Klímová, Naposledy: Člověk a sexus 138

Jan Patočka, *Irena Dubská*, Člověk a sexus ještě jednou 147

Soňa Koželková, Líbivé, ale nebezpečné 149

Dopisy čtenářek a čtenářů (Zdenka Neumannová; Anežka Urbanová; J. Kliment; Helga Dvořáčková; Miroslava Filípková; O. Jelínková; Olga Kolaříková; Irena Markupová; Helena Morávková) 152

Recenzní eseje

Marianna Placáková, Když aktivismus nestačí (Kristen Ghodsee, Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War) 159

Juraj Halas, Dve nové vydania Marxa (Karl Marx, Das Kapital: Neue Textausgabe bearbeitet und herausgegeben von Thomas Kuczynski, Karl Marx, Hledání ztraceného smyslu práce: Výbor textů o člověku a práci) 177

Recenze

Markéta Jakešová, Čarodějnické procesy – problém minulosti? (Silvia Federici, Witches, Witch-Hunting, and Women) 191

Michaela Appeltová, Nedokončená emancipace: Jak ženy dotovaly socialismus (a kapitalismus) (Alena Wagnerová, Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm) 195

Barbora Černušáková, Rodina jako základná jednotka pre neoliberalizmus a konzervativizmus podľa Melindy Cooper (Melinda Cooper, Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism) 204

Jan Bierhanzl, Nenásilí jako ideál a praxe (Judith Butler, The Force of Nonviolence: An Ethico-Political Bind) 211

Jakub Raška, První polistopadová kniha o počátcích českého dělnického socialistického hnutí v českých zemích (Zdeněk Kárník, Na úsvitu dějin české sociální demokracie: Od prvopočátků hnutí k základům moderní politické strany /1844–1893/) 216

Slovník pojmů

Petr Kužel, Marxistický humanismus v Československu 223

In memoriam

Lubica Kobová, Hana Havelková (1949–2020) 233

O autorkách a autorech 237

SLOVO ÚVODEM

K ľavicovej feministickej teórii a historiografii

Vzťah medzi ľavicou a feminizmom nikdy nebol celkom jednoduchý, a nie je doteraz. Časy sa menia, no medzi súčasnými ľavicovými intelektuálmi zavše ešte máta duch Druhej internacionály. Práve tá akoby nerozlučne spojila feminizmus s prídومkom „buržoázny“ a z feminizmu spravila sociálnu a politickú silu antagonistickú voči socializmu.

Túto líniu pre ňu od roku 1896 vytyčovala Klara Zetkin a ďalšie jej nasledovníčky, nielen v úsilí získať pre sociálnu demokraciu a neskôr pre komunizmus ženské podporovateľky, ale aj v záujme získania podpory a uznania svojich súdruhov. Neskoršia historiografia jasnú deliacu líniu medzi feminizmom a ľavicou len ďalej posilňovala.¹ Je otázne, či dôvody, pre ktoré Druhá internacionála postavila „buržoázny feminizmus“ proti socializmu bez prívlastkov, pominuli. Akoby sa tá istá otázka, ktorá vo výsledku konštruovala jasný rozdiel medzi politikou triednou a politikou feministickou, vracala dnes v diskusiách o takzvanej politike identity.² A aj napriek tomu, že jedným zo zdrojov druhej vlny feministického hnutia v západnej Európe a Spojených štátoch amerických bola tzv. nová ľavica, niektorí ľavicoví kritici feminizmus dnes jednoducho stotožňujú s neoliberalizmom a ženy považujú za jeho symboly.

Priestor na to, aby sa vo vzťahu feminizmu a ľavice kládli otázky iným spôsobom síce existuje, jeho rozširovaníu však bráni samotná genealógia socialistického hnutia a impulz bez rozlíšenia hájiť proti neoliberalizmu triednu politiku. Možno je istá opatrnosť voči donekonečna opakovanej nutnosti vnímať boje ľavice ako zápasy „intersekcionalne“, namieste. Používanie pojmu intersekcionalita jednak dosiahlo takú mieru vágnosti, že príspevok tohto prístupu je potrebné rekonštruovať a ozrejmiť.³ A po druhé, nenaplnili sa radikálno-demokratické vízie budovania socialistickej hegemonie prostredníctvom ekvivalenčnej artikulácie antirasistického, antisexistického a antikapi-

¹ Por. Marilyn J. Boxer, „Rethinking the Socialist Construction and International Career of the Concept ‚Bourgeois Feminism‘“, *The American Historical Review* 112 (2007), č. 1, s. 131–158.

² K tomu pozri špeciálne 2. číslo časopisu *Historical Materialism* z roku 2018, predovšetkým editorský úvod: Ashok Kumar a kol., „An Introduction to the Special Issue on Identity Politics“, *Historical Materialism* 26 (2018), č. 2, s. 3–20.

³ Por. Kateřina Kolářová, „Paradoxy úspěšné teorie. Intersekcionalita mezi kritikou a stvrzováním hegemonie“, *Gender a výzkum* 19 (2018), č. 2, s. 11–31.

talistického boja.⁴ Istá skepsa je tak možno pochopiteľná. Tá by však nemala byť dôvod, prečo vzťahy medzi triedou a rodom (a ďalšími znakmi manifestujúcimi sa v ľudskej odlišnosti, znakmi, ktorých sociálne zvýznamnenie spoločnosť aj usporadúva), medzi kapitalizmom a rodovým poriadkom nepreskúmavať. Jednou z takýchto teoretických príležitostí je dnes teória sociálnej reprodukcie, v ktorej jadre stojí proces uchovávanía a reprodukcie ľudského života v jeho každodennosti aj naprieč generáciami a ktorej sa v predložennom čísle *Kontradikcií* venuje viacero textov.

Ale ani feministická teória a hnutie dlho netvorili pre antikapitalistické ľavicové prístupy priaznivé prostredie. Potom, čo sa v sedemdesiatych rokoch 20. storočia v USA dostali teoretické diskusie o povahe prepojenia kapitalizmu a patriarchátu do závozu a feministické teoretické prístupy sa čoraz väčšmi otvárali postštrukturalizmu, stali sa historicko-materialistické prístupy vo feministickej teórii okrajovými.⁵ Nový záujem o socialistický feminizmus ako normatívnu politickú teóriu a historický materializmus (či marxizmus) ako metódu či paradigmu prinieslo až obdobie po vypuknutí finančnej a ekonomickej krízy v rokoch 2008 a 2009.

Recepcia socialistického feminizmu druhej vlny bola vo východnej a strednej Európe po roku 1989 rozporuplná. Ako v roku 1994 argumentuje Jiřina Šmejkalová-Strickland, vedomé identifikovanie spoločných znakov marxistických a feministických prístupov v denaturalizovaní sociálnych fenoménov sa v ranom ponovembrovom období podieľalo na odmietaní feminizmu v Československu.⁶ V tomto kontexte je o to zaujímavejšie, že – ak sa *pars pro toto* pozrieme na prípad Československa, Česka a Slovenska – tu v prvých pätnástich rokoch po roku 1989 tak či tak niekoľko ľavicových feministických „klasík“ z druhej vlny vyšlo.⁷ Zostali však bez náležitej recepcie,⁸ akoby demonštrovali

⁴ Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemonie a socialistická stratégia. Za radikálne demokratickou politikou*, prel. Rudolf Převrátíl (Praha: Karolinum, 2014)

⁵ To ukazuje okrem iného diskusia o materialistickom feminizme. Por. Rosemary Hennessy, „What’s Material about Materialist Feminism? A Marxist Feminist Critique“, *Radical Philosophy* (2000), č. 101 (May/June), s. 18–28, Momin Rahman, Anne Witz, „What Really Matters? The Elusive Quality of the Material in Feminist Thought“, *Feminist Theory* 4 (2003), č. 3, s. 243–261, Ľubica Kobová, „Čo je materiálne? Rod, sexuálna diferenciacia a sexualita v materialistických feminizmoch“, in Libuše Heczková (ed.), *Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konferencie českých a slovenských feministických štúdií* (Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze & Ermat, 2017), s. 298–312.

⁶ Jiřina Šmejkalová-Strickland, „Do Czech Women Need Feminism? Perspectives of Feminist Theories and Practices in Czechoslovakia“, *Women’s Studies International Forum* 17 (1994), č. 2, s. 277–282, tu s. 278. Pre exemplárny príklad tohto prinajmenšom analogického denaturalizačného záujmu feminizmu a marxizmu pozri Monique Wittig, „Nerodíme sa ako ženy“, prel. Anna Daučíková, in Jana Cviková, Jana Juráňová, Anna Daučíková, Ľubica Kobová (eds.), *Lesby-by-by. Aspekty politiky identít* (Bratislava: ASPEKT, 2004), s. 367–376.

⁷ Publikoval ich časopis *Aspekt* vydávaný v Bratislave: Barbara Ehrenreich, „Život bez otce. Promyšlení teorie socialistického feminizmu“, prel. Kateřina Lišková, *Feministický kultúrny časopis ASPEKT* (2000/2001), č. 2–1, s. 38–41, Heidi I. Hartmann, „Rodina ako miesto pre rod, triedu a politický boj. Príklad domácich prác“, prel. Jana Juráňová, *Feministický kultúrny časopis ASPEKT*

vhľad Hany Havelkovej do intelektuálnej výmeny medzi Východom a Západom, ktorú pomenovala ako „západné teórie, východná realita“.⁹ Pritom, ako napokon tvrdí aj Havelková, Libora Oates-Indruchová¹⁰ a aj Jan Matonoha v tomto čísle *Kontradikcií*, navzdory tvrdeniam o likvidácii ženského hnutia v roku 1948 je možné v štátno-socialistickom Československu sledovať isté momenty feministickej reflexivity či rodovej kritiky. Uplatňovala sa na pôde expertných fór, vo filozofii, sociológii, ale aj v beletrii či vo filme.

Vo svetle vyššie uvedeného by sa dalo tvrdiť, že písať politicky v prospech ľavicového feminizmu a skúmať ľavicové myslenie a ľavicové hnutia z kritickej rodovej perspektívy znamená stáť na mieste – nemieste. Verím, že obsah slovensko-českého ako aj anglického čísla časopisu čitateľstvu ukáže, že obsadiť toto protirečivé miesto je nielen možné, či dokonca nielen intelektuálne užitočné, ale pre úplnejšie pochopenie spoločenského a politického diania je to aj nutné.¹¹

*

Texty publikované v dvojčíslu *Kontradikcií* majú dve ťažiská. To prvé predstavuje súčasná feministická ľavicová teória. Tá sa usiluje o tematizovanie artikulácie kapitalistického

(2000/2001), č. 2-1, s. 10-25, Maria Mies, „Kolonizování a domestikace žen“, prel. Kateřina Lišková, *Feministický kultúrny časopis ASPEKT* (2000/2001) č. 2-1, s. 26-38. V *Aspekte* navyše vyšiel aj preklad Herbert Marcuse, „Marxismus a feminismus“, prel. Pavel Siostrzonek, *Feministický kultúrny časopis ASPEKT* (2003/2004), č. 1, s. 157-160, aj s úvodom prekladateľa – Pavel Siostrzonek, „Herbert Marcuse, lidská emancipace a feminismus“, *Feministický kultúrny časopis ASPEKT* (2003/2004), č. 1, s. 155-156. Niekoľko prekladov vyšlo v cyklostylovaných zborníkoch vydaných pražským Sociologickým ústavom AV ČR: Christine Delphy, „Spjatá s domovem. Materialistická analýza ženského útlaku“, prel. Hana Navarová, in Marie Čermáková, Lumír Gatnar (eds.), *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie* (Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1992), s. 89-98, Barbara Ehrenreich, „Feminismus a třídní konsolidace“, in Marie Čermáková, Lumír Gatnar, Eva Nechvátalová (eds.), *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie II*. (Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993), s. 91-98, Heidi I. Hartmann, „Gender, třída a politický boj v rodině“, prel. Hana Navarová, in Marie Čermáková, Lumír Gatnar (eds.), *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie* (Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1992), s. 61-75.

⁸ Pozri Lubica Kobová, „Are We All Neoliberal Feminists Now?“, in Eszter Kováts (ed.), *Solidarity in Struggle: Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe* (Budapest: Friedrich Ebert Stiftung, 2016), s. 54-59.

⁹ Hana Havelková, „Abstract Citizenship? Women and Power in the Czech Republic“, *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 3 (1996), č. 2-3, s. 243-260.

¹⁰ Libora Oates-Indruchová. „Unraveling a Tradition, or Spinning a Myth? Gender Critique in Czech Society and Culture“, *Slavic Review* 75 (2016), č. 4, s. 919-943.

¹¹ Cieľom čísla nie je nikoho dovzdelávať. Dovzdelávanie sa je totiž povinnosťou, ktorá by mala byť uvalená na relatívne privilegovaných, hoci často je to práve naopak a chápe sa ako služba menej privilegovaných, ktorú vraj vykonávajú v svojom vlastnom záujme. Por. Audre Lorde v roku 1979 parafrázujúcu Adrienne Rich: „(...) belošské feministky boli schopné naučiť sa toho toľko o množstve vecí. Tak ako je možné, že ste sa nič nenaučili o černošských ženách a o našich odlišnostiach – odlišnostiach medzi beloškami a černoškami, ak je ich poznanie podmienkou prežitia nášho hnutia?“ Audre Lorde, „The Master’s Tools Will Never Dismantle the Master’s House“, in *Sister Outsider: Essays and Speeches by Audre Lorde* (Freedom: Crossing Press, 1998), s. 110-113, tu s. 113.

výrobného spôsobu v liberálnych demokraciách, a to najmä tematizovaním protirečení, ktoré táto artikulácia vytvára. Druhé ťažisko je historiografické a jeho súčasťou je výskum rodových režimov štátno-socialistických spoločností, ich rodovej kultúry a dobovej marxistickej teórie, ktorá do ustanovovania týchto režimov intervenuje a kritizuje ich.

Dôležitým referenčným bodom česko-slovenského čísla *Kontradikcií* je dobová polemika o českom preklade knihy Simone de Beauvoir *Druhé pohlavie* (po česky 1966, po slovensky 1967). Materiál, ktorý edične pripravila a rozsiahlym úvodom opatřila Marianna Placáková, obsahuje v prvom rade povestnú výmenu medzi filozofom Janom Patočkom, o. i. autorom predhovoru a doslovu k českému vydaniu knihy, sociologičkou Irenou Dubskou, novinárkou Helenou Klímovou a filozofom Ivan Svitákom zo stránok *Literárních novin*. V diskusii sa k slovu dostávajú nielen zamyslenia o podobe emancipácie žien vo vtedajšom Československu, ale aj o tom, čo to znamená robiť filozofiu z rodovej perspektívy či v takomto teoretizovaní zlyhávať. Marianna Placáková však k tomuto toposu feministickej reflexivity, ukotvenému v kontexte Pražskej (alebo, povedané s A. J. Liehmom, Československej) jari, navyše pričleňuje aj výpovedné texty čitateľiek a čitateľov *Literárních novin*. Uvedené materiály dopĺňa reakcia redaktorky časopisu *Vlasta Sone Koželkovej*, ktorá sa kriticky vymedzuje voči tomu, čo bude neskôr podľa Placákovvej možné nazvať feminizmus diferencie (pozícia Heleny Klímovej). V kratšej podobe vychádza táto diskusia aj v anglickej verzii čísla *Kontradikcií*.

V príspevku Ivana Svitáka v uvedenej diskusii možno vidieť predznamenanie toho, čo Jan Mervart v svojej štúdii identifikuje ako nerefektovanie rodových nerovností v československom marxistickom humanizme. Marxistický humanizmus ako emancipačný projekt aj pre ženy podľa Mervarta zlyháva pre svoj abstraktný univerzalizmus a v tom zmysle nie je schopný takej rodovej reflexivity ako technooptimistický smer vtedajšieho poststalinského myslenia. Autor do svojej interpretácie a analýzy dobového myslenia zapája nielen diskusiu o *Druhom pohlaví*, ale odkazuje aj na literárno-historický výskum Jana Matonohy a intelektuálno-dejinný výskum Uny Blagojević. Štúdie oboch autorov vychádzajú, podobne ako Mervartova štúdia, v anglickej verzii čísla časopisu.

Jan Matonoha v tu publikovanom príspevku ďalej rozvíja svoje ponímanie českej beletrie publikovanej v období rokov 1948 – 1989 pomocou stopovania stratégií mlčania a zraňujúcich prílnutí, ktoré podľa autora zabraňujú plným feministickým artikuláciám. Povahu rodového vedomia tentoraz skúma u spisovateľiek a spisovateľov z okruhu disentu. V závere svojho textu prichádza s návrhom piatich periodizácií – diferenciací – plošín, ktoré podľa neho svedčia o prakticky neexistujúcom rodovom vedomí mužských autorov na jednej strane a postupne sa vytrácajúcej rodovej reflexii autoriek od päťdesiatych rokov po deväťdesiate roky na strane druhej.

V slovensko-českej časti časopisu sa časťou uvedeného obdobia v Československu zaoberá recenzia knihy Aleny Wagnerovej *Žena za socialismu* z pera Michaely Appeltovej.

Širšou témou viacerých textov je marxistický humanizmus, filozofický smer rozvíjajúci sa v šesťdesiatych a v sedemdesiatych rokoch v Československu, Maďarsku, Poľsku a v Juhoslávii. Jeho základné kontúry približuje ďalšia časť „Slovníka pojmov“, ktorej

autorom je Petr **Kužel**. Kým hore uvedená štúdia Jana Mervarta sa zaoberala takpovediac rodovou ideológiou českého marxistického humanizmu na úrovni teoretických koncepcií, štúdia Uny **Blagojević** publikovaná v anglickej verzii čísla sa zameriava na nemenej dôležitú otázku reprezentácie žien v marxistickom humanizme, a to konkrétne v časopise *Praxis* a vo filozofickej škole sústredenej okolo tohto časopisu. Intelektuálky v ňom pôsobili najmä ako recenzentky a prekladateľky, teda v istej sprostredkovateľskej role, ktorá umožnila ideový transfer medzi Západom a Východom. Do akej miery tieto mysliteľky patrili k *Praxisu* ako ku škole, absencia feministickej perspektívy ktorej sa jasne nasvietila so vznikom tzv. nového juhoslovanského feminizmu v osemdesiatych rokoch (ktorej aktérkami mnohé zo skúmaných intelektuálok boli), je otázne. Blaženka **Despot**, ktorá v časopise *Praxis* publikovala viacero recenzií a prekladov, samu seba podľa Blagojević za súčasť tejto školy marxistického humanizmu nepovažovala. Ako však ukazuje vo svojom texte, ktorý predchádza prekladu z diela Blaženky Despot, Zsófia **Lóránd**, za nástroj kritickej reflexie emancipácie žien v juhoslovanskom samosprávnom socializme považovala Despot marxistický feminizmus, ktorého základné kontúry vypracovávala. Podľa Zsófie Lóránd vychádza Blaženka Despot z Marxa aj Hegela, aby v takto vytvorenom konceptuálnom rámci kritizovala „pohlavný rasizmus“ utlačujúci ženy na základe ich účasti na reprodukcii ľudských bytostí. Komentátorka zmenu pojmového registra pre pomenovanie útlaku oceňuje a oboznamuje čitateľky a čitateľov s rozvinutím rodového útlaku s rodovo podmieneným násilím, ktoré Despot vo svojom texte „Ženy a samospráva“ z roku 1981 jasne pomenúva. Ako sa myslenie intelektuálok ako Despot a ďalších rozvinulo do podoby tzv. nového feminizmu v osemdesiatych rokoch 20. storočia v Juhoslávii, podstatne ovplyvneného druhou vlnou feminizmu a jej praxou budovania vedomia, vo svojej recenzii knihy Zsófie Lóránd publikovanej v anglickej verzii čísla časopisu ďalej sleduje Katarzyna **Stańczak-Wiślicz**.

Najmä texty v česko-slovenskom čísle *Kontradikcií* predstavujú dve dôležité teoretické diskusie feminizmu a marxizmu, rozvíjajúce sa prakticky od sedemdesiatych rokov 20. storočia – sú nimi problematika pôvodnej akumulácie a práce v domácnosti.

V erudovanom uchopení diela Silvie Federici *Caliban and the Witch* Michaela **Pokutová** komparatívne nastoľuje pôvodnú akumuláciu nielen ako všeobecný problém marxistického objasnenia vzniku kapitalizmu, ale ako proces, ktorý neustále prebieha a je pre chod kapitalizmu zásadný. S využitím rodu ako kategórie historickej analýzy v duchu Joan Wallach Scott pridáva Pokutová k pochopeniu Federici nové interpretačné vrstvy. Na toto ucelené predstavenie hlavnej práce Silvie Federici pomyselne nadväzujú recenzie dvoch novších kníh taliansko-americkej autorky z pera Markéty Jakešovej (v česko-slovenskom čísle) a Veroniky Flanderovej (v anglickom čísle). Kým **Jakešová** v recenzii knihy *Witches, Witch-Hunting, and Women* spolu s Federici sleduje, ako sa čarodejnícke procesy a násilie páchané na ženách stávajú sprievodným javom pokračujúcej pôvodnej akumulácie kapitálu, **Flanderová** sa v recenzii knihy *Beyond the Periphery of the Skin* sústreďí na ujmu, ktorú opresívne a vykorisťujúce systémy spôsobujú telám. Aj v tejto knihe Federici formuluje vlastnú kritiku modernej predstavy

mechanického a využiteľného tela, v ktorom sa najväčšmi akumulujú odlišnosti napomáhajúce pokračovaniu kapitalizmu. Spomedzi uvedených troch autoriek zaoberajúcich sa myslením Silvie Federici ponúka Flanderová komprehenzívny a komparatívny prehľad jednotlivých autorkiných prác.

Diskusia o práci v domácnosti, ktorá medzi marxistickými či socialistickými feministkami prebiehala na oboch brehoch Atlantiku, vyvrcholila v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Ako ozrejmuje úvod Ľubice **Kobovej**, preklad záverečnej kapitoly z knihy Lise **Vogel** *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (1983) je jedným z vyústení tejto diskusie odohrávajúcej sa na hracom poli vytvorenom Marxovou pracovnou teóriou hodnoty. Ak aj tieto diskusie vo svojej dobe vari často ústili do nerozhodnuteľných až scholastických dišputácií, práve myslenie Vogel predstavilo reprodukciu ako hlavný rámec marxistického feminizmu. V tomto rámci sa v súčasnosti rozpracúva tzv. teória sociálnej reprodukcie (práce z tohto teoretického prúdu už boli predmetom recenzie Miroslavy Mišičkovej v predchádzajúcom česko-slovenskom čísle *Kontradikcii*)¹² a české a slovenské čitateľstvo sa po niekoľkých prekladoch z opačného teoretického prúdu diskusie o práci v domácnosti (ktorý predstavujú aktérky hnutia Mzdy za práci v domácnosti, o. i. aj vyššie uvedená Silvia Federici) má možnosť podrobnejšie zoznámiť s prepracovanou argumentáciou Vogel a samo posúdiť, nakoľko sú teoretické základy teórie sociálnej reprodukcie relevantné.

Štúdia Terezy **Reichelovej** sa venuje jednej z nosných dichotómií marxistického aj feministického myslenia, a to dichotómii človek – príroda. Autorka vo svojom texte podrobne kritiku a rozbor ekofeministického myslenia Teresy Brennan, ktorého nezamýšľaným dôsledkom môže byť podľa autorky príprava teoretického terénu a politicky živnej pôdy pre konzervatívnych etnonacionalistov. Predstavy ideologicky rozmanito ukotvených environmentálnych mysliteľiek a mysliteľov (okrem Brennan sa Reichelová zaoberá anarchistom Bookchinom a ekofašistom Tarrantom) sa vo svojom uchopení vzťahu človeka a prírody prekvapivo stretávajú, prichádzajú však s odlišnými politickými riešeniami ekologickej krízy. Svojou tematikou nadväzuje Reichelovej štúdia na tému, ktorá sa v časopise *Kontradikce* pomaly otvára, a to líniu myslenia o prírode, o metabolizme medzi prírodou a spoločnosťou a o klimatickej kríze, ktorá, veríme, povedie k sústredenejšiemu rozvíjaniu tejto problematiky autorkami a autormi v nasledujúcich číslach nášho časopisu.¹³

V žiadnom prípade z hľadiska významu nie na poslednom mieste sa ďalšia skupina príspevkov priamo pýta na možnosti odporu voči útlaku a vykorisťovaniu z feministickej

¹² Miroslava Mišičková, „Desať nových odpovedí na jeden starý problém“, *Kontradikce/Contradictions* 3 (2019), č. 1, s. 225–235.

¹³ Vít Bartoš, „K problému dialektiky prírody“, *Kontradikce/Contradictions* 2 (2018), č. 1, s. 13–40, Anna Mikulenková, „Marxova politická ekonomie a ekologická krize (Kohei Saito, Marx’s Eco-socialism: Capital, Nature and the Unfinished Critique of Political Economy)“, *Kontradikce/Contradictions* 2 (2018), č. 1, s. 249–253.

perspektívy. Ak feministické teoretizovanie pátra po pôvode či zdrojoch útlaku, robí tak preto, aby mohlo formulovať účinné politické stratégie. Alebo, ako ukazuje štúdia Ewy **Majewskej**, feministické teoretizovanie môže začínať aj od toho, ako sa uchopí odpor, v tomto prípade: sťažovanie sa, aby sa jeho prostredníctvom pochopila povahu moci v neoliberalnej akadémii a možnosti jej kritiky. Majewska, v istom protiklade k dnes presadzovanej stratégii štrajkov, označuje sťažnosť za druh „slabého odporu“, ktorý však tak či onak považuje za súčasť boja pracujúcich. Diskusný príspevok Selin **Çağatay** zas mapuje čoraz častejšie teoretizovanú a uplatňovanú štrajkovú iniciatívu, transnacionálne sa formujúcu pod záštitou tzv. Medzinárodného ženského štrajku. Feministické štrajky dnes prepukajú od Argentíny (ktorá reštriktívne interrupčné zákony na prelome rokov 2020 a 2021 uvoľnila), cez Poľsko (kde, naopak, represívny štát podnietil na jeseň 2020 pôvodne feministické protesty k tomu, aby fakticky hegemonizovali množstvo pôvodne nesúrodých politických požiadaviek) až po Turecko. Çağatay v príspevku ponúka hutný prehľad tohto nového typu aktivizmu, ktorý dlhodobo etnograficky skúma. Hlavnými zástankyňami štrajku sú (okrem argentínskej teoretičky a aktivistky Verónicy Gago) autorky manifestu *Feminism for the 99%*, ktorý v anglickej časti časopisu recenzuje Elisabeth **Pedersen**. Hoci autorka recenzie oceňuje príspevok manifestu, tvrdí, že paradoxne nedostatočne vyzdvihuje rolu starostlivosti. Problematika prepojenia rôznych politických bojov odvíjajúcich sa od odlišných kategórií identity, ktoré majú stáť v jadre antikapitalistického feminizmu pre 99%, je aj jadrom knihy Ashley Bohrer o intersekcionalite, ktorú recenzuje Eliška **Kubicová** v anglickej časti časopisu. Konkrétnymi politickými možnosťami stojacimi pred nadväzovaním spojenectiev (či dokonca silnejších spojení) medzi feministickou a triednou politikou, vo svojom diskusnom príspevku v česko-slovenskej časti časopisu pod názvom „Za ľudový feminizmus“ predstavuje Ľubica **Kobová**.

V anglickej časti čísla vedie Jan **Sůsa** rozhovor s Katerinou **Kolozovou**, ktorá vo svojej práci rozvíja špekulatívnu marxistickú ne-filozofiu, inšpirovanú Françoisom Laruellom. Ako vysvetľuje autorka, chápanie univerzálnosti chce desubjektívizovať a dialektický materializmus zas zbaviť jeho ontologickej povahy, ktorú mu podľa nej pripisuje Marx. Kolozova vo svojich prácach tvorivo nadväzuje o. i. na myslenie Judith Butler, ktorej zatiaľ poslednú knihu *The Force of Nonviolence* v česko-slovenskom čísle časopisu recenzuje Jan **Bierhanzl**.

Ďalšie dôležité knihy z feministicko-teoretickej produkcie recenzujú Hana **Janečková** (v anglickej časti *Kontradikcií*), Barbora **Černušáková** a Marianna **Placáková** (v česko-slovenskom čísle). Kým recenzia Černušákovovej sumarizuje kritický príspevok Melindy Cooper k pochopeniu tzv. rodinných hodnôt v reprodukcii neoliberalizmu, recenzia Janečkovej, ktorej predmetom je kniha Sophie Lewis *Full Surrogacy Now*, objavuje nové podoby queer rodinných aj nerodinných zväzkov, sústredených okolo záväzku starostlivosti. Placákovovej recenzná esej kritickým okom skúma poslednú knihu severoamerickej antropologičky z USA Kristen Ghodsee *Second World, Second Sex*, autorky, ktorej široko prístupné texty o socializme a feminizme si získavajú priaznivcov a priaznivkyne aj

v strednej a východnej Európe.¹⁴ V závere svojej recenznej štúdie Placáková vytýka Kristen Ghodsee, že Východ inštrumentalizuje pre aktuálne politické ciele, podriadené kritike neregulovaného kapitalizmu a liberálneho feminizmu.

Jedna recenzná štúdia (Juraja Halasa v česko-slovenskom čísle) a dve recenzie (Jakuba Rašku v česko-slovenskom čísle a Damiana Winczewskeho v anglickom čísle) sa priamo nedotýkajú hlavnej témy čísla. Juraj Halas konfrontuje dva prekladateľské a edičné počiny týkajúce sa Marxovho diela. Na pozadí širokého porovnania rôznych vydaní *Kapitálu* oceňuje čitateľsky prístupné nemecké vydanie 1. zväzku *Kapitálu* vydavateľstvom VSA-Verlag. Výber z Marxa a nové preklady, vychádzajúce pod názvom *Hledání ztraceného smyslu práce*, však podľa recenzenta nenapĺňajú očakávania, skôr naopak. Raškova recenzia dejín českej sociálnej demokracie a robotníckeho hnutia z pera v roku 2011 zosnulého Zdeňka Kárníka je o poznanie priaznivejšia, no i tak konštatuje, že dielo nebolo autorom dokončené a edičná práca tento nedostatok, žiaľ, nijako nenapravila. Napokon, Winczewski recenzuje kolektívnu monografiu *The Practical Essence of Man* zaoberajúcu sa neskorosovietskou filozofickou školou sústredenou okolo Evalda Iljenkova.

V roku 2020 nás opustili tri význačné osobnosti, formujúce pole nášho záujmu. V anglickej časti časopisu si Joseph Grim Feinberg spomína na rusistu Roberta Birda (1969 – 2020) a na antropológa Davidea Graebera (1961 – 2020). V česko-slovenskej časti časopisu zas Ľubica Kobová pripomína prácu sociologičky a politickej filozofky Hany Havelkovej (1949 – 2020).

*

Na záver by som rada poďakovala celému redakčnému kolektívu za prácu aj dôveru vloženú do tohto čísla, všetkým účastníčkam a účastníkom workshopu Left Feminist Theory and Historiography, ktorý sa konal v septembri 2019 v Prahe a viedol k tomuto číslu, a predovšetkým Janovi Mervartovi a Joeovi Grimovi Feinbergovi, bez ktorých nadšenia, práce a strategického myslenia by „feministické číslo“ *Kontradikcií* nebolo vzniklo.

Ľubica Kobová

¹⁴ Por. český a slovenský preklad knihy *Why Women Have Better Sex Under Socialism*: Kristen R. Ghodseeová, *Proč mají ženy za socialismu lepší sex a další argumenty pro ekonomickou nezávislost*, prel. Sylva Ficová (Brno: Host, 2020) a Kristen R. Ghodsee, *Prečo majú ženy v socializme lepší sex a ďalšie argumenty pre ekonomickú nezávislosť*, prel. Zuzana Szabóová (Bratislava: Literárna bašta, 2020).

STUDIE

PŘÍRODA JAKO RUKOJMÍ MODERNITY. POTÍŽE S HLEDÁNÍM MOŽNOSTÍ NEANTROPOCENTRICKÉ EMANCIPACE

Tereza Reichelová

Nature as a Hostage of Modernity: The Trouble with the Search
for the Non-anthropocentric Emancipation

Abstract

By the time liberals triumphantly proclaimed the end of history, some environmentalists had already begun to mobilize the public against Western modernity by proclaiming the end of nature. For many people, the environmentalist agenda meant a new ideology that could replace classical ideologies; many, on the other hand, understood environmentalism as radically anti-ideological. In this text, I will focus on the relationship between nature and society that lies in the core of both environmental thought and modern emancipatory projects. I will try to expose the inherent contradictions that environmental discourse inherited from liberalism and Marxism.

Keywords

Teresa Brennan, Murray Bookchin, Brenton Tarrant, Alain de Benoist, ecofascism, eco-socialism, environmentalism, emancipation

Západní myšlení již od antiky přírodu chápe buď jako objektivní mez, jež je lidstvu zvnějšku dána, či naopak jako měřítko lidského, vzor pro uspořádání společnosti a jednání člověka. Mě zde bude zajímat onen druhý diskurz. Klademe-li si otázku, jak spojit environmentálně odpovědný přístup k přírodě s emancipací člověka, a hledáme-li dokonce v environmentálním hnutí naději na nové emancipační impulzy, těžko se dobereme osvícenské představy emancipace založené vposledku na substanciálním dualismu ducha a hmoty, civilizace a barbarství, člověka a přírody. O problémech či dokonce bláhovosti silně antropocentrického environmentalismu (ať už reprezentovaného diskurzem udržitelného rozvoje či například neomalthusiánskými argumenty o přelidnění) toho již bylo napsáno mnoho a já se jim zde věnovat nechci. Domnívám se totiž, že jak environmentální teoretici, tak aktivisté onoho druhého směru čelí nemějším problémům, ale je jim věnováno méně pozornosti.

Příroda v diskurzu, který zde označuji jako „měřítko lidského“, nestojí v dichotomii k člověku, nýbrž je inherentní součástí společenských, ekonomických a politických vazeb: tedy vazeb nejen mezi lidmi navzájem, ale i mezi lidmi a věcmi. Ekofeministická kritika sedmdesátých let například dává vztah člověk – zvíře – maso do analogie se vztahem muž – žena – pornografie a skrze objektivizaci a subalterní pozici ztotožňuje přírodu s ženou.¹ Filosofka Teresa Brennan, které se záhy budu věnovat podrobněji, napadá antropocentrismus marxistické teorie nadhodnoty a vztahuje pojem vykořisťování k živé i neživé přírodě, která svým způsobem soupeří s lidmi na globálním trhu práce. Říká tomu „zákon substituce“ a skrze něj přírodu staví dovnitř společenských a ekonomických vztahů. Dalším teoretikem, kterému se budu věnovat, je americký sociální ekolog a aktivista Murray Bookchin. Jádrem jeho ekologie je kritika dominance člověka nad přírodou (ať už skrze ekonomizaci přírodního „bohatství“, ale také skrze geografii, taxonomie přírodních věd a další snahy pojmout a objektivizovat přírodu). Tato dominance ale podle Bookchina přímo vyplývá z dominance člověka nad člověkem – nelze tedy měnit vztah člověka k přírodě, aniž by nejprve došlo ke změně vztahů mezi lidmi, mezi státy, mezi muži a ženami. Ekologie se v jeho pojetí nutně vztahuje ke konkrétním fenoménům hierarchie. Nemůže se týkat jen abstraktní „přírody“ za městem. Progresivní ekologii Brennan a Bookchina se pokusím komparovat s konzervativním projektem Nové pravice a manifestem novozélandského ekofašisty Brentona Tarranta. Ti pracují s koncepty hlubinné ekologie a kulturního rasismu: společnosti tvoří přírodní environment stejně jako kultura a dějiny. Multikulturalismus, globální kapitalismus a masová migrace jsou procesy, které vedou k zániku kultur a přírody. Příroda je vždy národní, budou tvrdit, a národ současně nepřežije bez svého environmentálního „domova“. Chceme-li zachránit přírodu, musíme národy a rasy udržet tam, kam geograficky patří.

¹ Carol L. Adams, Lori Gruen (eds.), *Ecofeminism: Feminist Intersections with Other Animals and the Earth* (New York, Londýn, Nové Dillí, Sydney: Bloomsbury, 2014), s. 25–28.

Pokusím se, stejně jako v první kapitole, ukázat, že ačkoli tyto jednotlivé environmentální diskurzy obhajují protikladná politická stanoviska (Brennan je postmarxistická feministka, Bookchin během svého života přechází od trockismu k postanarchismu a ekofašisté jsou kulturní a etničtí nacionalisté), jejich konceptualizace vztahu člověka a přírody si jsou překvapivě blízké.

Z mainstreamových médií se snadno může zdát, že hlavní překážku environmentálně citlivější společnosti tvoří především popírači klimatické změny. Jak do explicitního popírání environmentálních problémů, tak do zaujatých analýz vhodného řešení těchto problémů pumpují korporátní organizace obrovské peníze,² a tak je snadné tvrdit, že nyní je potřeba zapomenout všechny politické konflikty a společenská štěpení a soustředit se na řešení změny klimatu. Z jiné strany zaznívá, že všechny ideologické pozice se musí s tématem klimatické změny vypořádat a tak či onak ho inkorporovat. Tento spor uchopil na konci devadesátých let Michael Freeden otázkou, zda je environmentalismus ideologií v silném či slabém smyslu.³ Ptá se, zda je environmentalismus svébytnou významotvornou strukturou a obstojí sám o sobě, tak jak by si přál James Meadowcroft,⁴ nebo zda se environmentální myšlení potřebuje – jako slabá ideologie – opřít o jiné, silné ideologie a z nich teprve čerpat konkrétní politickou orientaci a přetvářet ji. Dává smysl mluvit a psát o environmentalismu, nebo se musíme věnovat ekoliberalismu, ekosocialismu, ekofašismu nebo například zelenému postkoloniálnímu myšlení? Můžeme se organizovat okolo otázky řešení klimatické změny a zapomínat na politické konflikty, které nás rozdělují, nebo naopak uvnitř klimatického paradigmatu nutně narážíme na stále tytéž střety ideologií?

Dobrou ilustrací tohoto dilematu je debata nad výsledkem Pařížské dohody v roce 2015, kterou George Monbiot záhy glosoval jako „zázrak v porovnání s tím, jak to mohlo dopadnout, ale katastrofa v porovnání s tím, jak to mělo dopadnout“.⁵ Jednou větou tak shrnul obecně sdílený dojem, že tváří tvář klimatické změně by měly jít stranou politické konflikty mezi státy, korporátními zájmy či mezi jednotlivými ideologickými rámci, a současně vyjádřil úlevu nad tím, že k nějakému kompromisu v otázce potřebné mitigace⁶ vůbec došlo. Domnívám se, že tato deliberativní naděje není namístě.

² Naomi Oreskes, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* (New York: Bloomsbury Press, 2011).

³ Michael Freeden, *Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1996), s. 526–548.

⁴ James Meadowcroft, „Sustainable Development: A New(ish) Idea for a New Century?“ *Political Studies* 48 (2000), s. 370–387.

⁵ George Monbiot, „Grand Promises of Paris Climate Deal Undermined by Squalid Retrenchments“, *The Guardian*, 12. 12. 2015 (dostupné online: <http://www.theguardian.com/environment/george-monbiot/2015/dec/12/paris-climate-deal-governments-fossil-fuels> [přístup 24. 6. 2020]).

⁶ Politika mitigace se snaží o zmírnění klimatických změn, zatímco politika adaptace se snaží na tyto změny reagovat a přizpůsobovat se jim. Politika mitigace se také zakládá na představě „bodů

Pokusím se argumentovat, že neuspokojivě uspokojivý výsledek jednání v Paříži není pouhou nutnou schizofrenií politiků jakožto lidí a zároveň reprezentantů partikulárních politických zájmů, ani prvním krokem ke globální politické jednotě, ani že světové elity „nemíří do chaosu jako náměsíční“.⁷ Pokusím se argumentovat, že klimatická změna je novým místem střetu starých ideologií a že chápat se ekologie jako silné ideologie, stejně jako sjednocující „apolitické meta-ideologie“⁸ překračující všechny dosavadní, není možné. Opřu se při tom o komparaci dvou teoretiků a dvou aktivistů z protilehlých politických táborů: postmarxistické filosofky Teresy Brennan, kterou Pavel Barša označuje jako „psychoanalytickou ekofeministku“,⁹ a sociálního ekologa Murrayho Bookchina na straně jedné a na straně druhé politického teoretika Alaina de Benoista a ekofašistu Brentona Tarranta, který v březnu 2019 zaútočil na mešitu v novozélandském Christchurchi.

Utopická ekologie Teresy Brennan

Teresa Brennan se staví proti představě udržitelného růstu v rámci kapitalistické světoekonomiky argumentem, že je to právě sama kapitalistická ekonomika, co vedlo k environmentální degradaci, a příčina problému nemůže být jeho řešením. Stejně tak je podle její teorie absurdní uvažovat o řešení environmentální krize z perspektivy dichotomie společnost–příroda a subjekt–objekt. Environmentální otázky jsou ze své podstaty sociálními otázkami a naopak sociální fenomény (jako například masová migrace, narůstající příjmové nerovnosti nebo postavení žen) mají neodmyslitelně svůj přírodní rozměr.

Teresa Brennan nachází paralely mezi individuální psychologickou rovinou a společensko-ekonomickou objektivní realitou a ukazuje, že právě subjekt-objektová perspektiva posiluje skrze zakládající fantazii postupnou degradaci přírody a naopak důsledky vykořisťování přírody člověkem posilují touhu člověka mít moc nad veškerou objektivizovanou realitou, která ovšem tím, že nemůže být nikdy zcela naplněna, tuto paranoii stále umocňuje. Brennan popisuje dialektiku subjektu a objektu v pozdním kapitalismu a environmentální krize stejně jako Frantz Fanon paranoii kolonizátora vůči kolonizovanému obyvatelstvu. Kolonizátor sice dobyl a přivlastnil si nějaké území a s ním i jeho obyvatele, které postavil do pozice objektu své vůle, současně se ale stále paranoidně cítí ohrožován kolonizovaným obyvatelstvem, protože si představuje, že jej

zlomu“, po němž už nepůjde klimatické změny předvídat a výrazně ovlivňovat, zatímco politika adaptace vychází z proměn klimatu na konkrétním území již nyní. Příkladem mitigace by tak byla právě Pařížská dohoda. Příkladem adaptace by naopak byl probíhající přechod afghánského zemědělství na plodiny lépe snášející sucho.

⁷ Geoff Mann, Joel Wainwright, *Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future* (London, New York: Verso, 2018), s. 43.

⁸ Erik Swyngedouw, „The Non-Political Politics of Climate Change“, *ACME* 12 (2013), s. 13.

⁹ Pavel Barša, *Panství člověka a touha ženy* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2002), s. 213.

chce zničit a zaujmout jeho místo jakožto pána a aktivního subjektu. Jakkoli zotročené, není v očích kolonizátora kolonizované obyvatelstvo nikdy dostatečně pasivní, a tak tato představa podněcuje násilí vůči kolonizovanému obyvatelstvu, které nutně vzbuzuje další odpor. Jakékoli dobytí a úspěšná pacifikace se paradoxně okamžitě mění na strach.¹⁰ Čím více člověk ovládl přírodu, tím více jsou přírodní procesy nezkrotné. Mechanismus snahy objektifikovat kolonizované obyvatelstvo je stejný jako v případě přírody a kotví nikoli pouze v imperialistické či kapitalistické logice, nýbrž i v duši moderního člověka. Kapitalismus má podle Brennan takovou moc a přitažlivost právě proto, že je na společenské rovině založen na stejné zakládající fantazii jako individuální subjekt.

Imperiální éra jáství

Protože dichotomie subjektu a objektu není ničím neměnně daným, navrhuje Brennan koncept subjektu historizovat a zasadit jej do společenských dějin, které proto rozděluje na tři fáze.¹¹ Přibližně do 17. století podle ní nebylo vydělení individua ze svého okolí nutné a člověk se do té doby nechápal jako samostatný subjekt. Od 17. století lze již ale mluvit o tzv. éře jáství. Navrhuje rámovat jej skrze psychoanalytickou interpretaci vztahu matky a dítěte na individuální rovině a skrze vztah muže a ženy na intersubjektivní rovině. Právě v těchto vztazích má podle Brennan vztah člověka k přírodě paralelu. Pojetí subjektu se na individuální rovině rodí z frustrace dítěte nad neschopností okamžitě ukájet své potřeby. V děloze ani potřeby nepocíťovalo, protože byly bezprostředně naplňovány. Mezi potřebou dítěte a jejím ukojením nicméně po narození vzniká časová prodleva, díky níž se již dítě nemůže identifikovat s matkou a svým okolím, kterou se ale snaží vytěsnit a „zacelit“ propast mezi sebou a matkou, mezi svými potřebami a jejich ukojením tím, že vztah závislosti převrací. Závislost na matčině prsu převrací do představy matky potřebující ukájet jeho hlad, do představy vlastnění a kontroly nad vším, co není jím samým. Na jedné straně jednající a tvůrčí Já, na straně druhé pasivní a manipulovatelný objekt. Právě toto vytěsnění označuje Brennan za zakládající fantazii subjektu, který si skrze něj sugeruje představu moci nad svým okolím. Na druhé, intersubjektivní, rovině se Já konstituuje ve vztahu muže a ženy. Mužská psychika, stejně jako subjekt, skrze představu o své kontrole nad ženou konstituuje na jedné straně svou identitu, na straně druhé umožňuje muži chápat se jako mocný, tvůrčí a vládnoucí světu tím, že veškerou existenciální závislost a bezmoc „odloží“ na ženu a zároveň ji tak uchopí jako definovanou a fixovanou jím a na něj. Veškerá moc muže je umožněna a vyvážena slabostí ženy. Éra jáství je proto ve třetí, socioekonomické, rovině současně érou imperiálních expanzí, „krocení“ a dobývání přírody a eroze tradičního patriarchátu. Dějiny moderního subjektu jsou současně dějinami moderní objektifikace a homogenizace přírody a druhých.

¹⁰ Frantz Fanon, *Černá kůže, bílé masky*, přel. Irena Kozelská (Praha: Tranzit, 2011).

¹¹ Teresa Brennan, *History After Lacan* (London, New York: Routledge, 1993), s. 114.

V současné době nicméně éru jáství nahradila spotřební kultura zboží, která dává subjektu iluzi moci nad svým okolím skrze eliminaci prodlevy mezi touhou a jejím ukojením. Ideálem je instantní zboží, jež synchronně naplňuje veškeré naše touhy ještě předtím, než je sami máme. Nikoli poptávka, která by produkovala nabídku, nýbrž nabídka, která s pomocí reklamy vytváří a stimuluje poptávku.¹² Peněžně-zbožní směna je odrazem zakládající fantazie a moderní dějiny tak lze uchopit jako vektor narcistického zpředmětňování a přivlastňování světa, protože ruku v ruce s postupnou internalizací substanciálního dualismu a konstitucí subjektu postupuje komodifikace všeho ostatního – nejen subjekt je nadále vykořeněn ze svého prostředí, ale i objekt.

Ekocentrická teorie nadhodnoty

Právě subjekt-objektový antropocentrismus je podle Brennan zásadní nedostatek Marxovy teorie nadhodnoty, která se snaží mechanismus akumulace kapitálu odhalit a popsat, protože Marx v analýze nakonec následuje stejnou logiku substanciálního dualismu, která dala vzniknout jejímu předmětu – kapitalismu. Navrhuje proto posunout jádro marxistické teorie z produkce k reprodukci a současně z práce na energii. Pro Marxe, orientovaného na produkci, je zdrojem hodnoty lidská práce, zatímco přírodní zdroje, tak jako prostředky výroby, jsou jen pasivními objekty určenými k využití. Pokud tkví hodnota v lidské práci a nadhodnota potom ve vykořisťování této práce, o vykořisťování konstantního kapitálu nemůže být řeč, protože vykořisťovat – stejně jako osvobodit – lze podle Marxe jen lidské bytosti, a nikoli přírodu, stroje nebo peníze, a základní rozpor vlastní kapitalismu proto situuje do společenského konfliktu vykořisťujících a vykořisťovaných. To je podle Brennan příliš slabá interpretace. Stejně jako se zakládající fantazie všemoci projevuje jednáním ve společnosti, odehrává se ekonomická expanze nevyhnutelně uvnitř přírody.

„Modernita produkuje stále celistvější a konečnější formu smrti. Její vítězná ekonomie, kapitalismus, přeměňuje veškerý biologický život do formy, ve které neplodí nic,“ tvrdí Brennan.¹³ Zdrojem veškeré hodnoty je dle ní živá plodící příroda, jejímž specifickým projevem je i lidská práce. Důležitá zde není produkce zboží s určitou kvalitativní směnnou a užitnou hodnotou, nýbrž schopnost kvantitativní reprodukce ze sebe samých, která je vlastní jak přírodě, tak člověku. Život se stále zmnožuje, strom plodí další strom stejně, jako člověk plodí člověka – co se ale samo zmnožovat neumí a zmnožuje se jen na úkor zmrťování života přeměnou ve zboží, jsou peníze. Zatímco ze stromu vyroste další strom, z opracovaného stolu už žádný nový stůl ani strom nevznikne. Touto komodifikací života postupně dochází k úbytku celkové energie, jež je zdrojem hodnoty samé. Brennan pomocí energetické směny popisuje dynamiku

¹² Brennan, *History After Lacan*, s. 164.

¹³ Teresa Brennan, *Exhausting Modernity: Grounds for a New Economy* (London, New York: Routledge, 2000), s. 2.

krátkodobých finančních výhod na úkor environmentální stability v dlouhodobém rámci. Moderní technologie, umožňující stále rychlejší zvětňování a komodifikaci života, jsou pro Brennan další rovinou struktury subjekt–objekt, muž–žena. Paralela vykořisťování přírody a člověka má ale své meze.¹⁴ V případě přírody může kapitalista uměle přetvářet podmínky nutné doby reprodukce na „farmách monster“,¹⁵ jak to vidíme na případě geneticky modifikovaného zemědělství, klecových chovů s drůbeží či hydroponické produkci. Dobu potřebné regenerace na úrovni ekosystémů ale do logiky stále se zrychlující extrakce není kapitalismus schopen zahrnout. I jen takový centimetr půdy vzniká tisíce až stovky tisíc let.

Feministická kritika migrace

S lidskou prací je to složitější. Reprodukce pracovní síly se urychlit nedá (zatímco kuřata v chovných stanicích mohou být uměle vykrmována a jejich růst urychlen, dětská práce je nelegální). Reprodukční dobu pracovní síly ale lze zkrátit „novou“ pracovní silou – ekonomickými migranty. Kromě času svou roli hrají i náklady na reprodukci další generace pracovní síly. Zatímco ty by obyčejně nesla současná konkrétní společnost (placenou mateřskou péči, socializaci dítěte, vzdělání a kvalifikaci, péči v důchodovém věku atp.), globální pracovní migrace je překonává stejně snadno, jako překonává nutnou reprodukční dobu.¹⁶ Již není třeba čekat na další generace pracovní síly, již není nutné být omezen podmínkami nutnými k reprodukci další generace pracovní síly. V tomto smyslu mluví Brennan o nahrazení času prostorem, a blíží se tak Wallersteinově teorii světosystémů,¹⁷ podle níž potřebuje kapitalistická světoekonomika odsouvat logiku volného trhu a vykořisťování produktivních tříd stále více na periferii.¹⁸ Tuto teorii ale Brennan rozšiřuje o přírodní dimenzi. Z proletariátu ve státech jádra se možná postupně stala střední třída, proletarizovány jsou však stále další a další společnosti (dobrým příkladem je textilní průmysl, který se postupně přesunul z britských přístavů do států třetího světa) a naopak migrace z periferních států do států jádra umožňuje monetizaci práce nad rámec daný nutnou dobou reprodukce pracovní síly. Současně tak platí, že můžeme-li mluvit o přechodu Evropy na udržitelné zdroje a větší ohleduplnost vůči potřebám přírody, musíme mluvit i o prostorové expanzi produkce na periferii, proto-

¹⁴ *Ibid.*, s. 3.

¹⁵ Bob Kuřík, „Farma monster: parametry života v plantážocenu“, *Institut úzkosti* 23. 4. 2019 (dostupné online: <http://www.institutuzkosti.cz/events/velkochovy?src=cz> [přístup 24. 6. 2020]).

¹⁶ Brennan, *History After Lacan*, s. 157.

¹⁷ Wallerstein dělí státy podle jejich pozice v globální ekonomice. První kategorií jsou státy jádra, které odpovídají např. západní Evropě, Japonsku či USA; druhou kategorií jsou státy periferie, odpovídající státům třetího světa; a poslední kategorií jsou semiperiferní státy, mezi něž řadí např. střední Evropu.

¹⁸ Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World Economy: The States, the Movements, and the Civilizations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 16–17.

že zákon substituce nutí kapitalisty hledat nejméně nákladné možnosti výroby. Stále větší mobilita práce má svůj protějšek ve stále větší mobilitě surovin, vykořeňování lidí z jejich prostředí má svůj odraz ve vykořeňování přírodních entit z jejich přirozených ekosystémů. Stále problematičtější a rychlejší úbytek biodiverzity je inherentně spojen se stále větší homogenizací a atomizací jedinců.¹⁹ A stejně jako na úrovni psychické frustrace a sociálního jednání (nebo nemožnosti úplně uspokojivé objektivizace kolonizovaných národů) je vztah mezi přírodou a ekonomikou založen na stejné fantazii moci subjektu. Proto Brennan spojuje přírodu a ženu jakožto objekty fantazírujícího subjektu. Problémem je vykořisťování přírody a lidí (především na globální sever migrujících mužů a na globálním jihu zůstávajících žen) jak na makropolitické úrovni sociálních vztahů, tak na mikropolitické rovině osobních vztahů.

Bookchinova sociální ekologie

O podobnou paralelu mezi dějinným vývojem přírodních a společenských fenoménů se snaží i sociální ekolog inspirovaný anarchismem Murray Bookchin. Podle Bookchiana sdílí příroda (první příroda) a společnost (druhá příroda) jediný evoluční proces. Biologická evoluce spočívala ve větší a větší komplexitě a diverzitě životních forem, mezi něž patří lidská subjektivita, která podle něj představuje nejvyšší životní formu. Příroda zde nestojí v protikladu ke společnosti, nýbrž obě tvoří aspekty téhož kontinua. Mohli bychom tak říci, že Bookchin pracuje se slabým antropocentrismem, v němž lidé jsou něčím radikálně odlišným od zbytku přírody, ale současně jsou její součástí. Tvrdí, že je nelze redukovat ani na jeden z mnoha prvků komplexní přírody, jako to činí biocentrismus (který nakonec vždy skončí v „antropomorfismu ve stylu Bambiho“²⁰), ani na sféru zcela z přírody vyjmutou, jako to činí silný antropocentrismus založený na descartovském dualismu. Člověk-subjekt je podle Bookchiana jediným tvorem, který je schopen vědomě a v obrovském měřítku přetvářet své vlastní prostředí, ať už jde o společnost, kterou tvoří s ostatními lidmi, nebo o přírodní prostor, který obývá. Bookchin tak podle politoložky a editorky jeho textů Janet Biehl navazuje na Fichteho tvrzení, že člověk je příroda vědomá si sebe sama, a tak je s nelidskou přírodou intimně svázán. Na rozdíl od Fichteho ale tvrzení formuluje normativně, nikoli deskriptivně: „Lidstvo je *potenciálně* [zvýraznění je původní] příroda vědomá si sebe sama – a tento potenciál aktualizuje jedině tehdy, pokud vytvoří ekologickou společnost.“²¹

Bookchinova vize ekologické společnosti, realizovaná skrze decentralizovaný municipalismus, ke kterému se vrátím později, se opírá především o specifické pojetí evolučního procesu. Odmítá darwinovskou představu boje všech proti všem a přežití

¹⁹ Teresa Brennan, „Social Evil“, *The Social Research* 64, (1997), č. 2, s. 229–230.

²⁰ Murray Bookchin, „On Biocentrism“, in Janet Biehl (ed.), *The Murray Bookchin Reader* (Montréal, New York, London: Black Rose Books, 1999), s. 55.

²¹ Murray Bookchin, „Nature, First and Second“, in Janet Biehl (ed.), *The Murray Bookchin Reader*, (Montréal, New York, London: Black Rose Books, 1999), s. 39.

nejsilnějších, stejně jako odmítá taxonomickou představu, že přírodní evoluční proces se týká primárně jednotlivých druhů. Přírodní evoluce, jakožto proces diverzifikace a rozvoje subjektivity, se primárně týká spíše jednotlivých ekokomunit než druhů, které v nich žijí.²² Teprve v ekokomunitách a ve vzájemných vztazích se realizuje potenciál „života“, který je aktivní, kreativní, kooperativní, rozmnožuje se a vytváří vazby se svým okolím. V tom Bookchin spatřuje hlubokou provázanost společnosti a přírody, protože stejné kropotkinovské atributy vzájemné pomoci a kreativní seberealizace připisuje v rámci přírodní evoluce všem živým formám a v rámci společenského historického procesu lidem. Stejně jako se člověk nemůže realizovat jinde než ve společnosti, jíž je součástí, nemůže se žádný druh vyvíjet soukromě v izolaci od ekokomunity, jež je mu vlastní. Přírodu per se tak nakonec chápe jako „celistvost“ (wholeness). Touto celistvostí není ani predeterminovaná harmonie všech prvků, ani abstraktní totalita všech prvků, jež se v ní nachází. Bookchin se vymezuje jak proti vulgárnímu panteismu, tak proti tehdy populární new age spiritualitě a hlubinné ekologii.²³ Celistvost přírody je pro něj naopak konceptuálním horizontem, jenž umožňuje zachytit veškeré fenomény jako do určitého stupně aktuální potenciality. Každá životní forma přirozeně tíhne k seberealizaci a inovaci, takže zachycovat přírodní realitu pouze jako aktuální stupeň evoluce znamená ochuzovat ji o její definiční rys. I díky tomuto konceptuálnímu ochuzení dokážou substanciální dualisté upřít přírodě teleologickou rovinu a nahradit ji objektivním pozitivismem. Celistvost přírody Bookchin uchopuje skrze „jednotu v rozmanitosti“, která ovšem není ani statická, ani slepá a němá. Přírodní metabolismy nevedou totiž pouze ke stabilitě (skrze mechanismy negativní zpětné vazby, jak v sedmdesátých letech 20. století teorie ekosystémů, inspirovaná kybernetikou, evoluci obvykle popisovala), nýbrž především ke sdílené plodnosti (fecundity), inovacím a rozvoji. Příroda a její procesy jsou tak u Bookchina základem etiky kreativní svobody, a nikoli krutého řádu přežití nejsilnějších založeného v první řadě na dominanci.²⁴

Usufruct organických společností

Stejně jako Teresa Brennan uchopuje Murray Bookchin dějinný vývoj skrze dvě provázané roviny, skrze vztah lidí uvnitř společnosti a vztah lidí k přírodě, které lze shrnout výrokem, že „[o]vládání přírody [člověkem] přímo vyplývá z ovládání člověka člověkem. Hierarchické vztahy mezi lidmi ve společnosti vedou k povýšeneckému a dominantnímu vztahu lidstva vůči přírodě.“²⁵

²² Murray Bookchin, „Participatory Evolution“, in Janet Biehl (ed.), *The Murray Bookchin Reader*, (Montréal, New York, London: Black Rose Books, 1999), s. 46.

²³ Murray Bookchin, „On Biocentrism“, in Janet Biehl (ed.), *The Murray Bookchin Reader*, (Montréal, New York, London: Black Rose Books, 1999), s. 65–66.

²⁴ Murray Bookchin, „Images of First Nature“, in Janet Biehl (ed.), *The Murray Bookchin Reader* (Montréal, New York, London: Black Rose Books, 1999), s. 39–43.

²⁵ Arnošt Novák, *Tmavozelený svět* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2017), s. 47.

Bookchin, inspirován new age antropologií, trochu naivně a romanticky tvrdí, že původní „organické společnosti“ byly založeny na vzájemné kooperaci, etice sdílení a takzvané rovnosti nerovných, tedy na snaze vyrovnávat individuální nevýhody. Institucionalizované hierarchie v explicitní či implicitní formě u organických společností nenachází, stejně jako majetek v moderním slova smyslu založený na individuálním právu vlastnit. Namísto toho měli všichni přístup k obecným společným zdrojům a nástrojům, které patřily tomu, kdo je zrovna potřeboval a používal, aniž by na ně měl nárok poté, co je potřebovat a používat přestal. Tento princip Bookchin nazývá „usufruct“.²⁶ Součástí organických společností založených na usufructu ale hierarchie latentně byly vždy, protože jsou vlastně jen příkladem ekologické diferenciaci uvnitř komunity, tedy principu evoluce. Lokalizuje je ale poněkud neintuitivně nikoli do střetu mezi mužem a ženou, nýbrž do konfliktu mezi mladými a starými, který společenskou sféru jakožto oddělenou od domácí sféry teprve konstituoval. Do velké míry spočívalo přežití starců v primordiálních společnostech na jejich schopnostech institucionalizovat společenskou moc: nikoliv skrze funkci a roli (jak definuje vztahy mezi muži a ženami), nýbrž skrze naturalizované hierarchie a strach (vycházející například z ovládnutí božských sil či komunikace se zásvětím). Rozpadem pokrevních pout se společenské hierarchie rozšířily na opuštění logiky usufructu a vytvořily třídní rozpor na úrovni větších sociálních segmentů. Stejně jako Brennan se Bookchin dotýká vztahu mezi prostorovou mobilitou v sociální a ekonomické sféře a naturalizací mužské sociální dominance. Ženy, stejně jako příroda, z evidentních důvodů „zůstávají doma“, i když se společnost rozšiřuje za hranice bezprostředního okolí.²⁷

Stejně jako přírodní evoluce vedla k větší diferenciaci druhů, vedl dějinný vývoj přirozeně k větší diferenciaci kultur a stejně tak společenských rolí a institucionalizovaných hierarchií v jejich rámcích. Koloniální výboje jsou pro něj podmínkou vzniku konceptu přírody jako zdroje bohatství, a nikoli naopak. Stejně jako Brennan nachází Bookchin přímou souvztažnost mezi evropskou dominancí nad jinými kulturami, vznikem substanciálního dualismu a naturalizací kapitalismu založeném na dominanci nad přírodou. Vznikající stát v tomto kontextu chápe jako instituci, která preemptivně brání konkrétním lokálním vazbám mezi lidmi i mezi lidmi a přírodou a která staví do popředí abstraktní celospolečenskou rovinu a národní komunitu. Národní stát svou logikou přímo vychází z imperiální logiky raně moderní Evropy.²⁸

Ekologická diferenciaci je dle Bookchina ve společenské i přírodní rovině rozvojem globálního kapitalismu zvrácena. Evoluce přirozeně tíhnoucí k vnitřní diferenciaci

²⁶ Murray Bookchin, „Usufruct, Complementarity and the Irreducible Minimum“, in Janet Biehl (ed.), *The Murray Bookchin Reader* (Montréal, New York, London: Black Rose Books, 1999), s. 60–61.

²⁷ Murray Bookchin, „The Emergence of Hierarchy“, in Janet Biehl (ed.), *The Murray Bookchin Reader* (Montréal, New York, London: Black Rose Books, 1999), s. 77–78.

²⁸ Murray Bookchin, *The Next Revolution: Popular Assemblies & The Promise of Direct Democracy* (London, New York: Verso, 2015), s. 99–101.